

Danuta STAWASZ
Beata BANACHOWICZ
Uniwersytet Łódzki

ŁÓDŹ PO 20 LATACH TRANSFORMACJI – OSIĄGNIĘCIA I PERSPEKTYWY DALSZEGO ROZWOJU

LODZ AFTER THE 20 YEARS OF TRANSFORMATION – ACHIEVEMENTS AND THE PROSPECTS OF FURTHER DEVELOPMENT

ABSTRACT: In the middle of 90.ties of XX century the City of Lodz experienced dramatic collapse of its economy. The crisis occurred far more intense than in other big cities in Poland. The crucial factor that caused this unfavourable situation, was the breakdown of light industry, predominant in Lodz agglomeration. That was also the reason of fall down of other industries related with the main branch, such as mechanical engineering or chemical industry. For Lodz society it was the time of high rate of unemployment, decrease of income, decline the standard of living. For local authorities the crisis caused increase of public expenditure for transfer benefits. More over economic capacity of the city collapsed.

Twenty years of change in every sphere of city's existence enabled to overcome the crisis and start up the processes of slow but substantial transition. Exploiting existing, internal potential as well as undertaking the effort to attract external capital, the city commenced the process of transition in economic and social sphere. As a result, the effective and diversified socio-economic system has been built. The new economy gave stabile and relatively resistant basis for further city development.

The aim of the article is to present the main activities that have been undertaken in Lodz to change the unfavourable situation of the city in last twenty years. The text concentrates on those achievements which are crucial as far as further development of the city is concerned.

KEY WORDS: trasformation, regional politics, Lodz

Wprowadzenie

Okres transformacji społeczno-gospodarczej w Polsce szczególnie negatywnie odcisnął swe piętno na Łodzi. Miasto to w połowie lat dziewięćdziesiątych XX w. przeżyło zdecydowanie większe załamanie gospodarki niż inne wielkie miasta Polski. Przyczyną

tęgo zjawiska był upadek dominującego w łódzkiej aglomeracji przemysłu lekkiego oraz innych rodzajów przemysłu, tj. maszynowego czy chemicznego, związanych z przemysłem lekkim. Jednorodna struktura gospodarcza zdominowana przez przemysł lekki oraz upadek wschodnich rynków zbytu stały się zasadniczymi przyczynami degradacji miasta, przy czym nieskuteczne działania restrukturyzacyjne w drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych jeszcze pogłębiły zjawiska kryzysowe. Dla społeczeństwa oznaczało to bezrobocie, spadek dochodów, obniżenie stopy życiowej, a z punktu widzenia finansów publicznych – wzrost wydatków budżetowych na świadczenia transferowe. Ponadto wydolność ekonomiczna łódzkiego systemu gospodarczego uległa załamaniu.

Dopiero początek XXI w. przyniósł pierwsze korzystne zmiany zarówno w sferze ekonomicznej, jak i społecznej miasta. Wejście Polski do Unii Europejskiej stworzyło miastu szansę, z której władze Łodzi skorzystały. Dziesięć lat zmian we wszystkich sferach funkcjonowania miasta pozwoliło na wyjście z głębokiego kryzysu społeczno-gospodarczego. Wykorzystując istniejący potencjał wewnętrzny oraz podejmując starania o pozyskanie zewnętrznego kapitału doprowadzono do istotnych przekształceń struktury gospodarczej i zbudowano efektywny i zdywersyfikowany system społeczno-gospodarczy. Nowa gospodarka dała stabilne i relatywnie odporne na zjawiska kryzysowe podstawy dalszego rozwoju miasta.

Sytuacja społeczno-ekonomiczna Łodzi po 20 latach transformacji

Sytuacja społeczno-gospodarcza Łodzi zostanie scharakteryzowana przede wszystkim na podstawie danych z 2008 r. Zaprezentowane dane, wnioski i oceny wymownie świadczą o tym, iż miasto po okresie wielkiego kryzysu lat dziewięćdziesiątych XX w. weszło w fazę powolnego, ale znaczącego dla mieszkańców rozwoju.

Według danych GUS, Łódź liczy obecnie 747 200 mieszkańców, co oznacza spadek liczby łodzian o prawie 12% w stosunku do 1990 r. (*Sytuacja...* 2009). Miasto straciło na rzecz Krakowa drugą pozycję w kraju pod względem liczby ludności. Prognozy demograficzne od wielu lat wskazywały, iż proces spadku liczby ludności zapoczątkowany w latach osiemdziesiątych ubiegłego wieku spowoduje, że Łódź będzie liczyła w latach dwudziestych XXI w. około 720 tys. osób, w latach trzydziestych około 600 tys. mieszkańców. Oczywiście proces ten spowodowany jest różnymi przyczynami. Wśród nich wymienić należy od lat ujemny przyrost naturalny, emigrację przede wszystkim młodych osób do Warszawy, emigrację zarobkową do Anglii, Holandii, Hiszpanii, Niemiec, Irlandii, czy też procesy dezurbanizacji wzmacniane polityką przestrzenną gmin ościennych. Sytuacja ta przyniosła określone konsekwencje dla przebiegu procesów gospodarczych i społecznych w mieście. Mimo niekorzystnych zjawisk natury demograficznej, jakie wystąpiły w ostatnich dziesiątkach lat w przypadku Łodzi w okresie transformacji polskiej gospodarki, w strukturze społeczno-gospodarczej miasta zaszło wiele zmian, które pozwoliły na przełamanie niekorzystnych trendów. I tak, w 2008 r.

po przeszło dwóch latach spadku odnotowano niewielki wzrost liczby podmiotów gospodarczych w stosunku do roku poprzedniego. Na lokalnym rynku pracy dokonała się dynamiczna poprawa, a przejawem tegoż faktu jest spadek liczby osób bezrobotnych. W 2008 r. w stosunku do 2007 r. spadek ten wyniósł 21,3%. Stopa bezrobocia na koniec 2008 r. wyniosła 6,7%, co należy uznać za poziom w pewnym stopniu satysfakcjonujący, bo jeszcze w 2000 r. wskaźnik ten kształtował się na poziomie 15,5%. Jednak nadal jest ona najwyższa na tle innych dużych miast Polski. W Łodzi zarówno w 2007 r., jak i 2008 r. odnotowano przeciętne wynagrodzenie średnio o około 11 punktów niższe niż w Warszawie, Krakowie, Poznaniu i Wrocławiu. Świadczy to wymownie o niższym poziomie zamożności łódzkiego społeczeństwa w stosunku do mieszkańców innych miast.

W 2008 r. wystąpił w Łodzi duży wzrost produkcji sprzedanej przemysłu. Przychody ze sprzedaży wyrobów i usług przemysłu wyniosły 11,9 mld zł (w tym: produkcja maszyn i urządzeń 2 mld zł, włókiennictwo 1,3 mld zł, produkcja artykułów spożywczych i napojów 1097,0 mln zł) i były większe o 11,1% w stosunku do roku poprzedniego. Zaprezentowane dane świadczą również o tym, iż została złamana monokultura gospodarcza regionu. Przemysł tekstylny nie jest już dominujący w strukturze działalności przemysłowej w mieście. Największy przyrost produkcji odnotowały przedsiębiorstwa z sekcji produkcja wyrobów gumowych i z tworzyw sztucznych (wzrost o 22,4%). Wzrosła wydajność pracy w przemyśle, mierzona wartością sprzedaży wyrobów i usług, w przeliczeniu na 1 zatrudnionego w 2008 r. w porównaniu z poprzednim o 12% i osiągnęła poziom 216,8 tys. zł. Jednakże w porównaniu z innymi dużymi miastami kraju produkcja sprzedana przemysłu łódzkiego była zdecydowanie mniejsza niż w Warszawie – ośmiokrotnie, Poznaniu – prawie trzykrotnie, Krakowie – dwukrotnie. Ogólnie biorąc 2008 r. był dobry dla łódzkiej gospodarki i należy spodziewać się dalszego powolnego wzrostu gospodarczego.

W budownictwie, podobnie jak w przemyśle, odnotowano pozytywne zmiany. W 2008 r. wystąpiło ożywienie inwestycyjne oraz wzrost produkcji w łódzkim budownictwie. Jednakże w porównaniu z dużymi miastami Polski wartość produkcji budowlanej w 2008 r. w Łodzi była najniższa. Na przykład we Wrocławiu, choć relatywnie także niska, przewyższyła dwukrotnie wynik w Łodzi, a przewaga Warszawy nad Łodzią w tym obszarze aktywności była ponad siedemnastokrotna. Wysoka dynamika łódzkiego budownictwa była w ostatnich latach wynikiem wysokiego popytu na roboty budowlane i montażowe, generowanego przez sektor publiczny i prywatny. W przypadku budownictwa mieszkaniowego odnotowano w 2008 r. (w porównaniu z rokiem poprzednim), wzrost liczby oddanych mieszkań aż o 53,8%. Do tegoż wzrostu przyczyniło się także Miasto Łódź, finansując budowę mieszkań komunalnych.

W działalności handlowej odnotowano w Łodzi w 2008 r. wzrost sprzedaży detalicznej w stosunku do 2007 r. o 16,6%. Niemniej jednak wielkość sprzedaży detalicznej w Łodzi była najniższa w stosunku do wszystkich dużych miast Polski, a w odniesieniu do Warszawy prawie ośmiokrotnie niższa.

Sytuację finansową łódzkich przedsiębiorstw można ocenić jako zadowalającą. Przychody z działalności przedsiębiorstw wyniosły w 2008 r. 31,7 mld zł, co oznacza w odniesieniu do 2007 r. wzrost o 9,1%. Łódzkie przedsiębiorstwa wypracowały wynik finansowy brutto 1,7 mld zł i był on wyższy o 19,5% niż w roku ubiegłym. Przedsiębiorstwa utrzymywały wysoki stopień wykorzystania mocy produkcyjnych.

Przedstawiona charakterystyka sytuacji społeczno-gospodarczej Łodzi jednoznacznie wskazuje, iż w wyróżnionych obszarach następuje powolna poprawa sytuacji w mieście. Wprawdzie wyraźnie widać, iż w pozostałych dużych miastach Polski jest ona zdecydowanie korzystniejsza, jednakże żadne z tych miast nie doznało załamania społeczno-gospodarczego na tak dużą skalę, jak Łódź. Od połowy lat dziewięćdziesiątych XX w. miasto rozpoczęło powolny proces odbudowy sfery gospodarczej, w nowej już strukturze, preferując dziedziny aktywności odpowiadające cechom gospodarki opartej na wiedzy. W tym miejscu trzeba wyraźnie zaakcentować, iż nastąpiło to przy wykorzystaniu przede wszystkim lokalnych zasobów, bez wyraźnej i znaczącej interwencji ze strony państwa. W dalszej części podjętych tu rozważań zostały przedstawione przedsięwzięcia, które miały istotne znaczenie dla zmiany oblicza miasta, jego rozwoju w wymiarze gospodarczym, przestrzennym, społecznym oraz środowiskowym.

Aktywność inwestycyjna w sferze gospodarczej

Dzięki staraniom władz miasta, w ostatnich latach nastąpił szereg wydarzeń, które przyczyniły się do znacznej poprawy społeczno-ekonomicznej kondycji Łodzi. W świetle głębokiego załamania gospodarczego połowy lat dziewięćdziesiątych osiągnięcia te mają podwójny wymiar. Zapewne istotny wkład w proces pozytywnych przekształceń wniósł rozwój szkolnictwa wyższego. Obecnie Łódź ma 22 szkoły wyższe, w tym 16 niepublicznych. Uwzględniając liczbę studentów, Łódź jest czwartym ośrodkiem akademickim w kraju, po Warszawie, Krakowie i Poznaniu. Można zatem przyjąć, iż oferta edukacyjna dla młodzieży jest szeroka i zróżnicowana. Słabością łódzkiego systemu edukacyjnego na poziomie wyższym jest zbyt skromna oferta ze strony Politechniki Łódzkiej – jedynej w regionie szkoły inżynierskiej. Zresztą kierunki politechniczne – ze względu na powszechnie występującą opinię, że są trudniejsze od uniwersyteckich – nie cieszą się zbyt dużym powodzeniem wśród młodzieży. Jest to niekorzystne, gdyż zapotrzebowanie łódzkiego rynku pracy na inżynierów jest bardzo duże (por. Róžański, Stawasz 2009). Liczba szkół wyższych, nauczycieli akademickich i studentów świadczy o możliwościach kształcenia na rzecz praktyki gospodarczej, ale także o możliwościach bezpośredniego oddziaływania środowiska akademickiego na działalność gospodarczą (powiązania uczelni, instytutów i placówek naukowo-badawczych z biznesem). W świetle różnych danych z całą odpowiedzialnością można uznać, że w ostatnich latach rozwinięta została funkcja szkolnictwa wyższego na poziomie ponadregionalnym. Przemawia za tym chociażby przyrost liczby studentów. W 1990 r. było ich jedynie 21

998, w 2000 r. 81 565, a w 2008 r. już 122 326. Oznacza to ponad czteroipółkrotny wzrost w ciągu analizowanego okresu (*Statystyka Łodzi* 2008). Uczelnie wyższe istotnie działają też na rzecz poprawy zagospodarowania łódzkiej przestrzeni. Szkoły niepubliczne na swoje siedziby wybrały pałace byłych fabrykantów, a pomieszczenia pofabryczne po modernizacji i zaadaptowaniu wykorzystują na cele dydaktyczne i administracyjne. Dzięki zmodernizowaniu poprzemysłowych obiektów oraz przystosowaniu terenów do nowych funkcji szkoły te, publiczne i niepubliczne, wprowadziły nową jakość do łódzkiej przestrzeni (głównie Politechnika Łódzka, Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna), a także stały się wiarygodnymi łódzkimi inwestorami budując nowe obiekty i porządkując znaczne fragmenty miejskiej przestrzeni (Uniwersytet Łódzki, Wydział Zarządzania, Wydział Prawa, rozbudowa Wydziału Ekonomiczno-Socjologicznego). Łódzkie uczelnie to także znaczący i stali pracodawcy na łódzkim rynku pracy, a studenci przybywający do miasta na okres studiów to społeczność wzmacniająca lokalny popyt na rynku dóbr i usług konsumpcyjnych. Uczelnie zmieniają też oblicze miasta, angażując się często w przedsięwzięcia o szczególnym znaczeniu dla Łodzi. Stanowią one zasób kapitału ludzkiego oceniany przez potencjalnych pracodawców jako w pełni odpowiadający ich zapotrzebowaniu (por. Różański, Stawasz 2009). Przyjmuje się, że szkoły wyższe wprowadziły do sektora usług nową funkcję – akademicką (Wolaniuk 2008, Nowakowska, Boryczka 2008). W przypadku Łodzi można uznać, iż jest to jednocześnie funkcja miastotwórcza.

Wśród kluczowych przedsięwzięć dywersyfikujących strukturę gospodarczą miasta i przyczyniających się do jego dynamicznego rozwoju wymienić należy inwestycje produkcyjne. W ostatniej dekadzie w Łodzi powstał szereg nowych, jak i odtworzonych przedsięwzięć inwestycyjnych, szczególnie w sferze wysoko zaawansowanych technologii. W tej grupie istotne są inwestycje w łódzkiej specjalnej strefie ekonomicznej. Główny profil przedsiębiorstw tam ulokowanych to branża komputerowa, farmaceutyczna, poligraficzna, motoryzacyjna, materiałów budowlanych, opakowań czy AGD. Produkcja sprzętu AGD stała się domeną Łodzi. Zainwestowały w tę branżę takie podmioty, jak: Merlini, Indesit i Bosch / Siemens, a także ich poddostawcy, a Łódź stała się jednym z dominujących w Europie ośrodków produkcji tego sprzętu. Ogromne znaczenie ma też powstanie Parku Technologicznego, w którym ulokowano Miasteczko Odnawianych Energii, Łódzki Inkubator Technologiczny oraz Centralne Laboratorium Naukowo-Badawcze. Zjawiskiem związanym z rozwojem struktury gospodarczej Łodzi w ostatnich latach są klastry. W ujęciu przedmiotowym klastry to specyficzna forma organizacji branż, sektorów przemysłu i usług występująca w określonej przestrzeni (ważny jest element sąsiedztwa). Powstają one w celu przejęcia korzyści lokalizacji, a także w odpowiedzi na fakt, iż jeden rodzaj produkcji tworzy popyt na inne wyroby. Według M. E. Portera, klaster to „geograficzne skupisko wzajemnie powiązanych firm, wyspecjalizowanych dostawców, jednostek świadczących usługi, firm działających w pokrewnych sektorach i związanych z nimi instytucji (na przykład uniwersytetów, jednostek normalizacyjnych, stowarzyszeń branżowych), w poszczegól-

nych dziedzinach konkurujących między sobą, ale również współpracujących” (Porter 2001). W przypadku zatem wykrystalizowania się na określonym terytorium klastra, gospodarka uzyskuje zgodnie z prawem synergii niejako dodatkowe efekty. Klastrowe struktury w przypadku omawianego tu miasta dotyczą przemysłu włókienniczego i odzieżowego (koncentracja w Łodzi oraz współpraca na szerszym terenie; dotyczy to powiatów: łódzkiego wschodniego, zgierskiego i tomaszowskiego – por. *Klustry...* 2004, s. 43–44), przemysłu biotechnologiczno-farmaceutyczno-kosmetycznego (koncentracja w Łodzi i powiatach pobliskich) (Kot, Stawasz 2005). Ponadto mamy łódzki klaster medialny, którego strukturę tworzą łódzkie firmy z branży medialnej, filmowej, TV, IT, ICT, uczelnie i ośrodki badawczo-rozwojowe, władze lokalne i regionalne, instytucje i organizacje biznesowe i okołobiznesowe, inwestorzy z sektora medialnego. Obszary działań media klastra to przykładowo promocja Łodzi filmowej, badania i rozwój nowych technologii medialnych, modernizacja i rozbudowa zaplecza produkcyjnego i postprodukcyjnego (*Łódź w liczbach...* 2007). Na szczególną uwagę zasługują również założenia i realizacja strategii rozwoju gospodarczego Łodzi. W tejsze strategii zostały wyodrębnione trzy priorytetowe branże o najwyższym potencjale rozwoju dla Łodzi (branże klastrowe). Są to: centra zaplecza biznesowego (BPO), logistyka, przemysł artykułów gospodarstwa domowego (*Strategia...* 2005, Mertl, Skowroński 2006). Podmioty działające w tychże branżach przyczyniają się do zmiany struktury gospodarczej nie tylko stolicy regionu, ale także całej łódzkiej aglomeracji. W ostatnich latach w Łodzi przykładowo zainwestowali: Gillette (największa na świecie fabryka tej firmy), VF Corporation, ABB, Polska Grupa Farmaceutyczna, Hutchinson, Ericpol Telecom, Atlas, TP SA czy ComArch, Dell. Każda z tych inwestycji jest niezmiernie ważna dla przyszłości Łodzi.

Łódź i tereny z nią funkcjonalnie powiązane są w przestrzeni Polski szczególnie predysponowane do rozwoju funkcji logistycznej. Widoczne przykłady wzrostu znaczenia aktywności w tej sferze można zaobserwować w Łodzi (np. centrum logistyczne IKEA – 1200 zatrudnionych osób) oraz w województwie łódzkim – w Strykowie i Piotrkowie Trybunalskim (centra logistyczne, magazynowe, dystrybucyjne).

Wszystkie te projekty wpłynęły na niezmiernie ważny proces umiędzynarodowienia gospodarki Łodzi, promocję miasta, przyciąganie kapitału zagranicznego, zmianę struktury działalności w kierunku budowania gospodarki opartej na wiedzy.

W mieście obserwuje się także wzrost dynamiki w sferze inwestycji infrastrukturalnych. Na szczególną uwagę zasługuje szereg niezwykle ważnych inwestycji wodno-kanalizacyjnych oraz drogowych. Znaczna część tych przedsięwzięć finansowana jest w ramach montażu środków lokalnych, regionalnych i unijnych. Zakres i wartość tych inwestycji pozwalają wierzyć, że w krótkim czasie Łódź będzie miastem o odpowiednim stopniu nasylenia przestrzeni inwestycjami infrastrukturalnymi, obniżającymi koszty funkcjonowania miasta i poprawiającymi jego dostępność. Najważniejszym przedsięwzięciem w tym obszarze rozważań jest modernizacja połączenia kolejowego na linii Łódź – Warszawa. Czas przejazdu z miasta do stolicy kraju wynosi obecnie

około 1 godziny i 20 minut, a przed modernizacją były to prawie 3 godziny. To skrócenie czasu przejazdu ma swoje pozytywne strony. Łodzianie mogą okazjonalnie lub częściej podejmować pracę w Warszawie, a mieszkać w dalszym ciągu w Łodzi. Korzystanie z wszelkich walorów stolicy kraju stało się w obecnych warunkach po prostu możliwe, a dotyczy to pracy, kultury, sztuki, prowadzenia biznesu itp.

Łódź jest ważnym centrum usług wystawienniczych. W 1987 r. odbyły się tu po raz pierwszy Międzynarodowe Targi Odzieży, Tkanin, Dziewiarstwa i Wyrobów Tekstylnych – Interfashion, prezentujące wyroby polskiego przemysłu tekstylnego. Sukces tego przedsięwzięcia zapoczątkował nowy okres w życiu gospodarczym miasta. Miasto powołało w grudniu 1989 r. spółkę Międzynarodowe Targi Łódzkie (MTŁ), która obecnie zajmuje się organizacją imprez targowych (w planach na 2010 r. jest ich 14). Poszczególnym imprezom towarzyszą sympozja, konferencje, wystawy. Wiele z nich uzyskało prestiż i międzynarodową rangę. Komitet Integracji Europejskiej i BBC przyznał MTŁ w 2001 r. Medal Europejski za zorganizowanie Międzynarodowych Targów Łączności Intertelecom (www.mtl.lodz.pl), co wymownie świadczy o randze tejsze imprezy.

Na uwagę zasługuje również dynamiczny rozwój funkcji handlowo-usługowej. W tej dziedzinie, obok istniejących i dynamicznie rozwijających się podłódzkich targowisk (Rzgów, Tuszyń, Głuchów), w samej Łodzi powstało kilka inwestycji wielkoskalowych, które z jednej strony były odpowiedzią na rosnący popyt na dobra konsumpcyjne, a z drugiej generowały setki nowych miejsc pracy. Wśród nich wymienić należy przede wszystkim powstałe na początku transformacji wielkopowierzchniowe sklepy zagranicznych sieci handlowych, tj. Tesco, Real, Galeria Łódzka, Manufaktura, centrum Ikea Port Łódź. Te nowe inwestycje handlowo-usługowe przyczyniły się wprawdzie do ożywienia tej sfery gospodarczej miasta, ale spowodowały także negatywny efekt w postaci spadku atrakcyjności centralnej osi miasta – ulicy Piotrkowskiej. Ów uboczny skutek rozwoju nowych przestrzeni handlowych zmusił władze miasta do podjęcia intensywnych działań na rzecz ożywienia strefy centralnej. Efektem tych działań jest dynamicznie rozwijająca się funkcja gastronomiczna, której dominującym zasobem są lokale przy ul. Piotrkowskiej, stanowiące w pewnym sensie przeciwwagę do emigracji funkcji handlowej z centralnej ulicy miasta. Władze miasta chcąc zapobiec dalszej degradacji ul. Piotrkowskiej przygotowały strategię, której głównym założeniem jest przywrócenie jej rangi centralnej osi miasta. Nie musi to oznaczać zachowania dotychczasowej funkcji ulicy w jej starym kształcie, lecz wprowadzenie w znacznie większym stopniu szeregu aktywności właściwych strefie centralnej niezwiązanych z handlem, jak funkcje: wystawiennicza, rozrywkowa i turystyczna. Istotną rolę w procesie wdrażania tej strategii odgrywa Fundacja Ulicy Piotrkowskiej. Przedsięwzięcia organizowane i koordynowane przez nią w znacznej mierze wspierają rozwój tych aktywności, które przyczynić się mogą do podniesienia atrakcyjności strefy centralnej. Widocznym efektem podjętych działań jest również wzmocnienie funkcji handlowej.

Rozkwit przeżywa też branża hotelarska. Cztery nowe trzygwiazdkowe hotele, jeden czterogwiazdkowy i w niedalekiej perspektywie pięciogwiazdkowy stanowią istot-

ne zwiększenie bazy hotelowej Łodzi. To ważny aspekt rozwoju, z uwagi na poważne wieloletnie zaniedbania w tej dziedzinie. Rozwój bazy hotelowej należy także traktować jako wtórny efekt wzrostu aktywności w innych dziedzinach. Szczególnie trzeba zwrócić uwagę na organizację w Łodzi rozmaitych imprez o randze krajowej i międzynarodowej, takich jak: Festiwal Czterech Kultur, Międzynarodowe Spotkania Baletowe, Camerimage, EuroBasket czy EuroVolley i inne.

Nie należy także zapominać o intensywnym rozwoju funkcji logistycznych w Łodzi i regionie. W mieście siedziby główne lub regionalne ma szereg dużych operatorów logistycznych działających w Polsce, tj. DB Schenker, Raben, Dachser itd. W regionie zaś ulokowane są ich cross-docki, wykorzystujące coraz sprawniejszy regionalny układ komunikacyjny, szczególnie skrzyżowanie autostrad w okolicach Strykowa. Niemniej ważne są elementy miejskiej infrastruktury logistycznej, które w ostatnich latach przeżywają intensywny rozwój. Wśród tych przedsięwzięć wymienić należy rozbudowę międzynarodowego lotniska im. Władysława Reymonta na Lublinku, Tramwaj Regionalny, szybki tramwaj miejski oraz projekty przebudowy szlaków i dworców kolejowych w kierunku obsługi kolei wysokich prędkości.

Od wielu lat brakuje w Łodzi powierzchni biurowych spełniających obowiązujące w świecie standardy. Sytuacja w tym względzie pomału ulega poprawie. Powstają w centrum miasta biurowce, w których lokalizują się nie tylko banki, lecz również firmy projektowe, firmy usług BPO. Prywatni zatem inwestorzy ocenili, iż warto zainwestować w tego rodzaju nieruchomości. Takie zachowanie inwestorów należy rozumieć jako pozytywną ocenę przyszłej sytuacji gospodarczej miasta.

Rozwój przeżywa także sfera budownictwa mieszkaniowego. Dotyczy to zarówno całkowicie nowych przedsięwzięć ulokowanych w zewnętrznej strefie miasta, jak i uzupełniania i „wymiany” tkanki miejskiej w strefie centralnej. Do szczególnie interesujących inwestycji należą lofty, ulokowane w dawnych obiektach zakładów przemysłu bawełnianego należących do jednego z wielkich dziewiętnastowiecznych łódzkich fabrykantów – Karola Scheiblera.

Biorąc pod uwagę historyczne uwarunkowania rozwoju Łodzi, szczególne znaczenie w procesie odnowy tkanki miejskiej mają projekty rewitalizacyjne. Należą one do grupy najważniejszych działań władz miasta i służą przede wszystkim zmianie charakteru zagospodarowania zabytkowych przestrzeni miasta. Do sztandarowych projektów zaliczyć można: wspomniane wcześniej Lofty u Scheiblera, Białą Fabrykę oraz Manufakturę. Projekty rewitalizacyjne dotyczą także mniej widowiskowych, ale nie mniej istotnych przedsięwzięć. Do takich należy Projekt ProRevita, realizowany w centralnej części miasta i oparty na wykorzystaniu potencjału starej struktury zabudowy, a jeśli to niemożliwe to na całkowitej przebudowie nierzadko całego kwartału. Proponowane działania rewitalizacyjne mają na celu zatrzymanie degradacji śródmiejskich terenów Łodzi oraz wzmocnienie funkcji metropolitalnych miasta. Prace obejmują zarówno techniczne, jak i społeczne aspekty odnowy strefy centralnej. Wśród najważniejszych celów wskazuje się: wprowadzenie zróżnicowania funkcji, w tym wzbogacenie funkcji

użyteczności publicznej, konserwację i rehabilitację zabudowy historycznej jako elementu tożsamości miasta, podwyższenie jakości życia, polepszenie jakości środowiska naturalnego czy zwiększenie dostępności strefy centralnej (www.uml.lodz.pl/prorevita).

Inwestycje w infrastrukturę społeczną

Przedsięwzięciom rozwojowym w sferze gospodarczej towarzyszy stały i dynamiczny rozwój infrastruktury społecznej. Na szczególną uwagę zasługują nowe obiekty sportowe, takie jak: hala wielofunkcyjna Atlas Arena, nowe kryte kąpieliska – między innymi Fala i Wodny Raj, a także łódzkie Orliki. Szczególne znaczenie ma pojawienie się Atlas Areny, która w krótkim czasie stała się obiektem intensywnie wykorzystywanym dla potrzeb zarówno imprez sportowych (walka bokserska Gołota vs. Adamek), jak i kulturalno-rozrywkowych (koncert A-HA, przedstawienie teatralne Metro). Wybudowanie w Łodzi jednego z najnowocześniejszych w kraju obiektów sportowo-rozrywkowych daje miastu możliwość konkurowania o organizację imprez o randze nie tylko krajowej, ale także międzynarodowej.

Niezwykle ważne, szczególnie z punktu widzenia dawnej historii miasta, ale także obecnej aktywności kulturalnej i edukacyjnej, są nowe obiekty muzealne. Nowy oddział Muzeum Sztuki MS2, Muzeum Fabryki i nowoczesne, interaktywne Eksperymentarium ulokowane na terenie Manufaktury stanowią ważny element życia kulturalnego miasta. MS2 nareszcie dało możliwość zaprezentowania unikatowych i jednych z najcenniejszych w skali Europy eksponatów sztuki nowoczesnej, pozwoliło również na przeprowadzenie kompleksowego remontu starego budynku muzeum MS1. Natomiast konwencja Eksperymentarium sprzyja rozwojowi zainteresowań technicznych wśród najmłodszych obywateli Łodzi i wspiera procesy edukacyjne.

W Łodzi funkcjonuje wiele teatrów, w tym: Teatr Wielki – opera, Nowy, Powszechny, Logos, im. S. Jaracza oraz teatry Pinokio i Arlekin. Na uwagę zasługuje powstanie najnowszego łódzkiego teatru – w Manufakturze rozpoczęła działalność Teatr Mały. Nowym obiektem może się poszczycić Łódzka Filharmonia, operetka zaś jest obecnie w trakcie remontu.

Być może mało znaczące są obiekty tak zwanej małej architektury, jednak warto zwrócić i na nie uwagę, albowiem tworzą po części nowy obraz codziennej Łodzi. Są to odlane z brązu pomniki zlokalizowane na ulicy Piotrkowskiej: Fabrykanci – Pomnik Twórców Łodzi Przemysłowej, Ławeczka Tuwima, Fortepian Rubinsteina, Kufer Reymonta, Miś Uszatek czy też fontanna przed Teatrem Wielkim.

Problemy rozwoju Łodzi

Mimo istotnych osiągnięć w sferze rozwoju społeczno-gospodarczego, Łódź w dalszym ciągu boryka się z problemami będącymi pozostałością nieefektywnej polityki rozwojowej okresu powojennego oraz konsekwencjami kryzysu lat dziewięćdziesią-

tych minionego stulecia. Można wskazać szereg jeszcze niedostatków, które wpływają na podwyższenie kosztów funkcjonowania miasta i obniżenie poziomu jego atrakcyjności zarówno dla mieszkańców, jak i inwestorów. Wśród kluczowych problemów wpływających na dynamikę rozwoju miasta występują niżej uwypuklone zjawiska.

Nieefektywne układy komunikacyjne – gdzie główną przyczyną zaburzeń jest fakt, iż mimo rosnącej liczby użytkowników realizowane są w znacznej mierze inwestycje modernizacyjne, a nie rozwojowe. Układy drogowe w praktyce nie zapewniają możliwości wyboru alternatywnych tras komunikacyjnych poza głównymi szlakami, a prace modernizacyjne dodatkowo paraliżują ruch kołowy w mieście, szczególnie w godzinach szczytu. Problemem są także nieodpowiednio zorganizowane przecięcia szlaków komunikacyjnych drogowych i kolejowych oraz usytuowanie dworców kolejowych, a także stan przejazdów kolejowych. Brak rozwoju komunikacji publicznej (nowe trasy tramwajowe, autobusowe, częstotliwość kursowania) skutkuje nadmiernym wykorzystywaniem samochodu jako środka komunikacji w mieście. Z kolei nadmierne nasilenie ruchu w centrum miasta, wynikające z braku obwodnicy układu komunikacyjnego śródmieścia, powoduje wzrost kosztów przeciążenia. Brak jest także nowych tras komunikacyjnych, mających istotne znaczenie dla poprawy układu komunikacyjnego w mieście. Proponowane rozwiązania rozwojowe w sferze inwestycji drogowych wciąż nie stanowią priorytetu działania władz.

Lokalizacja nowych inwestycji polega na „wciskaniu” ich w wolne miejsca, bez całościowego podejścia planistycznego, co przyczynia się do powstawania kolizji lokalizacyjnych i konfliktów przestrzennych; jest też powodem pojawiania się obszarów o nieuporządkowanym charakterze zabudowy.

Brak terenów przygotowanych do nowej zabudowy mieszkaniowej. Dotyczy to zarówno samych zasobów terenowych, jak i cech terenu wymaganych dla owej zabudowy. W Łodzi w dalszym ciągu istnieje znaczny deficyt mieszkań i dotyczy to właściwie każdej formy zabudowy mieszkaniowej. Dodatkowym problemem w tej sferze jest postępująca w szybkim tempie degradacja starej substancji mieszkaniowej. Nowe inwestycje mieszkaniowe powstają głównie w zewnętrznej strefie miasta (dotyczy to budownictwa zarówno jednorodzinnego, jak i wielorodzinnego). Nowe domy mieszkalne występujące na większej powierzchni budowane są często przez różne firmy, według zupełnie odmiennych projektów (w bliskim sąsiedztwie i segmenty, i domy wolnostojące, i małe bloki), co wprowadza nieład przestrzenny. W obszarach osiedli mieszkaniowych z lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych „przechwytywane” są tereny zielone pod „plomby” – cztero- i pięciokondygnacyjne budynki mieszkalne, o relatywnie wysokim standardzie, co skutkuje jednak nadmiernym zagęszczeniem zabudowy. Powszechny staje się problem wygradzania i niedostępności fragmentów miejskiej przestrzeni dla wszystkich użytkowników miasta (gettoizacja miejskiej przestrzeni). Ten sposób realizacji przedsięwzięć mieszkaniowych generuje wiele problemów, z których najważniejszymi są: niedostateczna ilość miejsc parkingowych, przeciążenie układu komunikacyjnego w godzinach szczytu, brak terenów zielonych, rekreacyjnych, ścieżek rowerowych,

terenów sportowych, brak terenów pod zabudowę usługową, brak rezerwy terenów na funkcje towarzyszące zabudowie mieszkaniowej, na przykład na ośrodki kultury, przedszkola itp.

Brak jest zainteresowania obiektami publicznymi i przestrzenią publiczną. W mieście jest dużo przestrzeni zaniedbanej, szczególnie dotyczy to takich elementów zagospodarowania, jak: budynki mieszkalne (najczęściej zakwalifikowane już do wyburzenia), tereny po wyburzeniach, szkoły, szpitale, parki, zieleńce, pseudoparkingi, przejścia podziemne, obiekty pofabryczne, tereny wokół linii i dworców kolejowych itp. Przestrzeń publiczna jest bardzo zaniedbana zarówno w centrum miasta, jak i na jego obrzeżach. Wprawdzie obserwuje się w tym względzie poprawę, lecz jej tempo jest niezbyt zadowalające. Wynika to nie tylko z braku środków finansowych, ale również z: niewyjaśnionych praw własnościowych gruntów i obiektów, lokalnego wandalizmu, nieprzestrzegania obowiązujących przepisów, a także w jakimś stopniu z przyzwolenia łódzkiego społeczeństwa na tenże stan. Koszty usunięcia skutków wieloletnich zaniedbań w sferze przestrzeni publicznej – dotyczących zagospodarowania obiektów publicznych, na przykład szkolnych i przedszkolnych (bez sal gimnastycznych, boisk czy placów zabaw), szpitali, mimo że wiele z nich znajduje się w obiektach zabytkowych w centrum miasta, terenów wokół dworców kolejowych i autobusowych, trawników, skwerów, ogródków zabaw dla dzieci, terenów dawnych zakładów przemysłowych – znacznie przekraczają możliwości finansowe władz miasta, a podjęte działania są niewystarczające w stosunku do potrzeb w tym zakresie.

Zaniedbaniom w sferze przestrzeni publicznej towarzyszy zbyt mała dynamika procesów rewitalizacyjnych strefy centralnej. Realizowane projekty mają fragmentaryczny charakter i niejednokrotnie nie są realizowane kompleksowo. Wiele kwartałów w ogóle nie znalazło się w zasięgu programu rewitalizacji. W strefie centralnej prace zwykle polegają na odnowieniu fasad kamienic wzdłuż ulicy Piotrkowskiej, oczywiście z nielicznymi wyjątkami. Elementem rewitalizacji centrum jest także pojawienie się nowych inwestycji mieszkaniowych o wysokim standardzie, które zastępują zdegradowane elementy tkanki miejskiej. Jednocześnie tuż poza strefą centralną można wskazać projekty, które mają bardziej kompleksowy charakter.

Poważnym problemem Łodzi jest niekontrolowane rozlewanie się miasta. Brak atrakcyjnych terenów mieszkaniowych w mieście przyczynia się do poszukiwania korzystniejszych lokalizacji w strefie podmiejskiej¹. Zjawisko to powoduje odpływ ludności o relatywnie wysokich dochodach, wyludnianie centralnych fragmentów miasta, przechwytywanie terenów cennych przyrodniczo oraz pojawienie się silnej presji urbanizacyjnej na tereny rekreacyjne i atrakcyjne środowiskowo. Rozlewanie się miasta skutkuje powstawaniem barier dostępu w przechwyconym obszarze, a także wymuszeniem działalności inwestycyjnej na gminach, szczególnie w dziedzinie infrastruktury

¹ Łódź w ciągu ostatnich lat straciła około 90 tys. mieszkańców, a w tym samym czasie miasta obrzeża zyskały 30 tys. mieszkańców, sąsiednie zaś powiaty wzbogaciły się o kolejne 30 tys. osób – zob. P. Sarzyński, *Wrzask w przestrzeni*, „Polityka” 2008, nr 5.

technicznej. Proces rozlewania się miasta bezpośrednio przyczynia się także do znacznego i nieuzasadnionego z ekonomicznego punktu widzenia podwyższenia kosztów jego funkcjonowania.

Nowe projekty i ich znaczenie dla rozwoju miasta

Łódź ma niepowtarzalną szansę na rozwój porównywalny z tym, jaki miał miejsce w XIX w. Od kilku lat przygotowany jest projekt Nowe Centrum Łodzi, związany z rewitalizacją 90 hektarów centrum miasta (otoczenie obecnego dworca kolejowego Łódź Fabryczna). Początek prac w tym zakresie łączy się z wizytą w 2000 r. słynnego amerykańskiego reżysera Davida Lyncha, który to zachwycił się Łódzką pofabryczną architekturą, a zwłaszcza najstarszą Łódzką elektrociepłownią EC1. Władze miasta i Fundacja Sztuk Świata planami przebudowy zainteresowały luksemburskiego architekta Roba Kriera, uważanego za klasyka architektury postmodernistycznej. Architekt ten zaprojektował nowy układ urbanistyczny, którego centrum stanowić będzie rynek, co jest dla Łodzi szczególnie ważne, albowiem w mieście rynku po prostu nie ma. Rynek o nazwie Kobro ma być współczesną agorą i służyć jako miejsce codziennych spotkań oraz imprez plenerowych: koncertów, pokazów, wystaw. Nieopodal powstaną nowe ulice: Żydowska, Niemiecka, Rosyjska i Polska, których nazwy mają odwoływać się do historii miasta. Wokół rynku znajdzie się miejsce dla nowych obiektów, m.in. hali festiwalowo-kongresowej na 4 tys. widzów, Teatru Dźwięku, biblioteki itp., a sama elektrociepłownia również zostanie poddana procesowi modernizacji. Ważnym etapem tego projektu jest przebudowa dworca kolejowego Łódź Fabryczna; budynek dworca nie zostanie zachowany, a sam dworzec będzie przesunięty w kierunku wschodnim.

Dzięki realizacji wskazanego tu projektu zostanie wykreowany nowy obszar funkcjonalny centrum miasta. Zgodnie z przyjętymi przez miasto założeniami programu zostanie stworzona dostępna, bezpieczna i atrakcyjna dla mieszkańców i przyjezdnych przestrzeń publiczna, nastąpią: rewitalizacja obszarów przemysłowych i kolejowych, uwolnienie nowych przestrzeni do inwestowania, wzmocnienie funkcji metropolitalnych, wzmocnienie funkcji kulturalnej, zachowanie istotnych elementów tkanki urbanistycznej dziewiętnastowiecznej Łodzi. W sensie realizacji najbardziej zaawansowany jest proces przebudowy elektrociepłowni. Przygotowania do rozpoczęcia projektu EC1 trwały ponad trzy lata. Dnia 15 maja 2009 r. Miasto Łódź złożyło w Urzędzie Marszałkowskim wniosek o dofinansowanie projektu pt. Rewitalizacja EC1 i jej adaptacja na cele kulturalno-artystyczne. Projekt jest w Indykatorywnym Wykazie Indywidualnych Projektów Kluczowych dla Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Łódzkiego na lata 2007–2013 (*Nowy projekt EC1...* 2009).

Drugim niezmiernie ważnym dla miasta przedsięwzięciem będzie budowa kolei dużej prędkości i tunelu średnicowego (łączącego dwa łódzkie dworce i przebiegającego za centralnymi terenami miasta). Wymiana od podstaw nowej linii kolejowej między

Wrocławiem, Poznaniem, Łodzią i Warszawą, przeznaczonych do ruchu pociągów poruszających się z prędkością 350 km/na godzinę, pozwoli między innymi na przejazd z Łodzi do stolicy w 35 minut. Oznacza to rewolucję w sposobie podróżowania na niespotykaną w Polsce skalę. Przewiduje się, że termin rozpoczęcia budowy tunelu to 2014 r., a w 2016 r. tunel zostanie ukończony. Rozpoczęcie budowy nowej linii kolejowej określa się na 2012 r., a zakończenie na 2020 r. Na tym projekcie najbardziej skorzysta Łódź, gdyż stanie się ważnym węzłem przesiadkowym i najlepiej skomunikowanym miastem w Polsce (zob. *Łódź będzie centralna...* 2009, *Skok Polski...* 2009).

Konkluzje

Zmiany gospodarcze, które następowały w Łodzi w ciągu ostatnich 20 lat, z jednej strony przyniosły bardzo negatywne zjawiska będące skutkiem procesu transformacji i kryzysu lat dziewięćdziesiątych XX w., z drugiej zaś wymusiły podjęcie działań zmierzających do odwrócenia „złej passy” w rozwoju miasta i stworzenia solidnych podstaw do wyjścia z recesji oraz zainicjowania trwałych procesów rozwojowych. Dodatkową niekorzyścią było ciągłe niedofinansowanie szeroko pojętej sfery publicznej w mieście, co przyspieszało proces degradacji tkanki miejskiej i pogarszało społeczne uwarunkowania funkcjonowania miasta.

Zjawiska te powodowały, że Łódź znalazła się w znacznie gorszej sytuacji niż pozostałe duże miasta w Polsce. Opisane w artykule działania, podjęte w zakresie stworzenia dogodnych warunków do rozwoju i budowania długotrwałych przewag konkurencyjnych, jednoznacznie przesądzą o zapoczątkowaniu następnego, dynamicznego etapu rozwoju Łodzi. Możliwe do zaobserwowania procesy przekształceń społeczno-gospodarczych i przestrzennych o znacznej skali, które mają obecnie miejsce, nie występowały przez cały okres powojenny i znaczną część okresu transformacji.

Na szczególną uwagę zasługuje fakt, że przemiany w mieście dotyczą niemalże wszystkich jego sfer. Projekty realizowane w Łodzi, zarówno te inicjowane i koordynowane przez władze miasta, jak i wynikające z indywidualnych decyzji inwestorów, przyczyniają się do podniesienia jej atrakcyjności i konkurencyjności. Istnieją poważne przesłanki do tego, aby Łódź stała się jednym z wiodących ośrodków, tak w dziedzinie budowania gospodarki opartej na wiedzy, jak i pod względem społecznych uwarunkowań rozwoju. Należy oczywiście mieć świadomość, że jeszcze daleka jest droga do osiągnięcia zadowalającego efektu w tym zakresie, ale dotychczasowe działania i bardzo konkretne zamierzenia na przyszłość stwarzają szansę na istotną poprawę sytuacji Łodzi.

W obecnej chwili dynamika zmian daje nadzieję, iż nawet w dobie światowego kryzysu Łódź może nie odczuć jego skutków tak dotkliwie jak inne miasta, których okres najszybszego rozwoju przypadł kilka lat temu.

Bibliografia

- Klustry. Innowacyjne wyzwanie dla Polski*, 2004, red. S. Szultka, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk.
- Kot J., Stawasz D., 2005, *Ocena przekształceń gospodarki regionu łódzkiego w układzie gmin i powiatów w kontekście identyfikacji kierunków rozwoju województwa, podnoszących poziom jego innowacyjności i konkurencyjności*, „Folia Oeconomica” 186, Łódź.
- Łódź będzie centralna*, 2009, „Dziennik Kolejowy” nr z listopada–grudnia.
- Łódź w liczbach 2007*, 2007, Urząd Miasta Łodzi, Urząd Statystyczny w Łodzi, Łódź.
- Mertl J., Skowroński S., 2006, *Łódzki klaster przedsiębiorczości – szanse na wzrost gospodarczy*, [w:] *Innowacje i przedsiębiorczość dla przyszłości*, „SOIIPP Annual” Łódź, Poznań, Warszawa, Wrocław.
- Nowakowska A., Boryczka E., 2008, *Wyższe uczelnie jako czynnik kształtujący strukturę przestrzenną społeczności*, [w:] *Rola wyższych uczelni w rozwoju społeczno-gospodarczym i przestrzennym miast*, red. T. Markowski, D. Drzazga, PAN, KPZK, Warszawa. Studia t. 121.
- Nowy projekt EC1 Fundacji Łódzkiej*, 2009, „Dziennik Kolejowy” nr z listopada–grudnia.
- Porter M.E., 2001, *Porter o konkurencji*, PWE, Warszawa.
- Różański J., Stawasz D., 2009, *Profile i kierunki kształcenia w Łodzi i regionie łódzkim a zapotrzebowanie rynku pracy – wnioski końcowe*, [w:] *Ocena profili i kierunków kształcenia na poziomie średnim i wyższym w kontekście zapotrzebowania rynku pracy w Łodzi i regionie*, red. J. Różański, D. Stawasz, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Sarzyński P., 2008, *Wrzask w przestrzeni*, „Polityka” nr 5.
- Skok Polski w XXI wiek*, 2009, „Dziennik Kolejowy” nr z listopada–grudnia.
- Statystyka Łodzi*, 2008, Urząd Statystyczny w Łodzi, Łódź.
- Strategia rozwoju klastra w Łodzi i planowane jej wdrożenie*, 2005, Urząd Miasta Łodzi, Łódź.
- Sytuacja społeczno-ekonomiczna w Łodzi 2008 rok*, 2009, Wydział Strategii i Analiz Urzędu Miasta Łodzi, Łódź.
- Wolaniuk A., 2008, *Rola i miejsce wyższych uczelni w organizacji przestrzeni miast*, [w:] *Rola wyższych uczelni w rozwoju społeczno-gospodarczym i przestrzennym miast*, red. T. Markowski, D. Drzazga, PAN, KPZK, Warszawa. Studia t. 121.
- www.mtl.lodz.pl – informacja z 30 listopada 2009.
- www.uml.lodz.pl/prorevita/ – informacja z 16 grudnia 2009.

ŁÓDŹ PO 20 LATACH TRANSFORMACJI – OSIĄGNIĘCIA I PERSPEKTYWY DALSZEGO ROZWOJU

ABSTRAKT: Łódź w połowie lat dziewięćdziesiątych XX w. przeżyła zdecydowanie większe załamanie gospodarki niż inne wielkie miasta Polski. Przyczyną tego zjawiska był upadek przemysłu lekkiego, dominującego w łódzkiej aglomeracji oraz innych rodzajów przemysłu, tj. maszynowego czy chemicznego, związanych z przemysłem lekkim. Dla społeczeństwa oznaczało to bezrobocie, spadek dochodów, obniżenie stopy życiowej, a z punktu widzenia finansów publicznych wzrost wydatków budżetowych na świadczenia transferowe. Ponadto wydolność ekonomiczna łódzkiego systemu gospodarczego uległa załamaniu. Dwadzieścia lat zmian we wszystkich sferach funkcjonowania miasta pozwoliło na wyjście z głębokiego kryzysu społeczno-gospodarczego. Wykorzystując istniejący wewnętrzny potencjał oraz podejmując starania o pozyskanie zewnętrznego kapitału, doprowadzono do istotnych przekształceń struktury gospodarczej i zbudowano efektywny i zdywersyfikowany system społeczno-gospodarczy. Nowa gospodarka dała stabilne i relatywnie odporne na zjawiska kryzysowe podstawy dalszego rozwoju miasta. Przedmiotem rozważań podjętych w artykule są kierunki zmian społeczno-gospodarczych, jakie nastąpiły w ciągu ostatnich dwudziestu lat w mieście, ze szczególnym uwzględnieniem tych, które mają w dalszym ciągu wpływ na rozwój Łodzi i jej otoczenia.

SŁOWA KLUCZOWE: transformacja, polityka regionalna, Łódź